

גִּדְעוֹן - כְּמֹשֶׁה בְּדֹרוֹ אוֹ כְּאַחָאב בְּדֹרוֹ?

אלעד עמוסי

הקדמה
השעבוד
תוכחת האיש הנביא
'אקניאם בלא עם'
משבר הזהות
'וישמן ישורון ויבעט'
מלאך ה' בעפרה
'ירובעל בדורו כמשה בדורו'
'פסח היה'
הברית
הקרבת הפר וניתוח המזבח
כמשה בדורו או כאחאב בדורו?

הקדמה

סיפור גִּדְעוֹן ומלחמתו במדין שונה מהסיפורים האחרים בספר שופטים. השופט הראשון, עתניאל בן קנוז, נלחם נגד אויב משעבד. אהוד בן גרא ודבורה גם הם נלחמו נגד מלך מסוים במלחמה על הארץ וכך גם שאר השופטים בספר. בסיפור גִּדְעוֹן המצב אינו כך. המדינים אינם כובשים שטח ואינם משעבדים את עם ישראל, אלא פושטים על היבול. אין זו מלחמה לאומית אלא מאבק סתמי בכנופיות שודדים שגונבות אוכל. נקודה נוספת הייחודית למדין היא, שאינם באים כצבא מסודר אלא ככנופיות, בערבוביה. עד למלחמה עצמה לא נראה שלמדינים יש מנהיג או מלך, כפי שמופיע בהבלטה אצל שאר העמים נגדם נלחם עם ישראל¹.

השעבוד

מדין פושטים על היבול כארבה²:

ובאו כדי ארבה לרוב... ויבואו בארץ לשחתה.

1. כך לפחות ניתנת ההרגשה מהפסוקים. אפילו אצל הפלשתים מופיעה הנהגה בדמות אכיש וסרני פלשתים דבר שאינו בנמצא בסיפור השעבוד המדיני.
2. ו', ה'. מקור במאמר ללא ציון ספר הוא מספר שופטים.

בפרשת הקללות ב"כי תבוא" נזכרות קללות אלו³:

זרע רב תוציא השדה ומעט תאסוף כי יחסלנו הארבה... כרמים תיטע ועבדת ויין לא תשתה ולא תאגור כי תאכלנו התולעת.

בהמשך הפרשה מתואר מצבו של עם ישראל⁴:

ונשאתם במתי מעט תחת אשר הייתם ככוכבי השמים לרוב כי לא שמעת בקול ה' אלוהיך... והיו חיך תלאים לך מנגד ופחדת לילה ויומם ולא תאמין בחיך... והשיבך ה' מצרים באניות בדרך אשר אמרתי לך לא תוסיף עוד לראותה והתמכרתם שם לאויבך לעבדים ולשפחות ואין קונה.

כל זה "תחת אשר לא עבדת... בשמחה ובטוב לבב מרוב כלי"⁵.

הספורנו מפרש בסדרת הקללות המקבילות המופיעות בפרשת בחוקתי⁶:

ואכלוהו אויבכם - כמו שהיה הענין בימי השופטים כאמרו אם זרע ישראל ועלה מדין...

אכן, בהמשך סיפור גדעון מודגשת ההשוואה⁷:

...וישחיתו את יבול הארץ ולא ישאירו מחיה בישראל... ובאו כדי ארבה לרוב... וידל ישראל מאוד.

ההקבלה בין הקללות לבין שעבוד מדין עולה באופן ברור גם מנקודה אחרת. מדין משתפים פעולה עם שני עמים נוספים, עמלק ובני קדם. עמלק - המופיעים לראשונה בספר שמות - הם עם של סוחרי עבדים⁸. וזהו בדיוק סיום פרשת התוכחה⁹: והשיבך ה' מצרים באניות... והתמכרתם שם לאויבך לעבדים...

הקללות מתממשות, אם כי באופן חלקי בלבד.

השותף השלישי של מדין הם בני קדם, עם המוכר לנו פחות מעמלק ומדין. המפרשים טוענים שאלו ארם¹⁰, עימם נפגשנו כבר בתחילת ספר שופטים - "כושן רשעתיים מלך ארם נהריים"¹¹.

תוכחת האיש הנביא

לפני התגלות המלאך לגדעון מופיע נביא, המוכיח את ישראל על חוסר נאמנות וכפיות טובה משום שהקב"ה עשה הכל למענם בלא שנקפו אצבע והם השיבו רעה תחת טובה: "אנוכי

3. דברים ל"ח, ל"ח.

4. שם, שם, ט"ב-ט"ח.

5. שם, שם, מ"ז.

6. ספורנו ויקרא ל"ו, ט"ז.

7. ו', ד"ו.

8. רעיון זה שמעתי בשם הר"י מדין ואכמ"ל.

9. דברים ל"ח, ט"ח.

10. רשב"ם, חזקוני. בראשית, ל"ט, א'.

11. ועיין מאמרי בשיר למעלות ב' - "בימים ההם אין מלך בישראל".

העליתי... ואוציא אתכם... ואגרש... ואתנה... ולא שמעתם בקוליי¹². וכך מידה כנגד מידה המדיניים עולים על עם ישראל, מחכים שהיבול יצמח ולאחר מכן פושטים ולוקחים מן המוכן. כפיות הטובה הישראלית הופיעה גם שנים מועטות קודם לכן, בתקופת דבורה. הנצחון הגדול בתקופתה היה ניסי לחלוטין ובכל זאת עם ישראל לא מקיים את דבר ה'. על עניין זה באים המדיניים.

'אקניאם בלא עם'

הנביא חבקוק אומר¹³:

תחת און ראיתי אוהלי כושן ירגוזן ירעות ארץ מדין.

הנביא מקשר בין מדין לכושן רשעתיים ולא במקרה. גם כושן לא בא על סכסוך אדמה או גבול, אלא מרחוק, למרות שלא גבל עם ישראל, כפי שמופיע גם כן בקללות¹⁴:

ישא ה' עלך גוי מרחוק מקצה הארץ... גוי עז פנים¹⁵... ואכל פרי בהמתך ופרי אדמתך עד השמדך אשר לא ישאיר לך דגן תירוש ויצהר...

כאשר עם ישראל מקבל הכל מן המוכן קיים החשש שמא "וישמן ישורון ויבעטו"¹⁶, וכאשר אכן מתממש חשש זה - אזי ממשיך התהליך האלוקי¹⁷:

אסתירה פני מהם... ואני אקניאם בלא עם בגוי נבל אכעיס... ותאכל ארץ ויבולה.

ואכן הגמרא בסנהדרין מפרשת¹⁸:

אקניאם בלא עם - בלעם - בלא עם. ד"א הוא בעור הוא לבן הוא כושן רשעתיים.

הקישור לכושן רשעתיים מתבקש¹⁹ וכך גם הקישור למדין, עמלק ובני קדם: הם אכן 'לא עם', אלא כנופיות שודדים המכים בישראל. כאשר עם ישראל סר מדרך הישר באים עמים אלו כתגובה. כך גם נאמר במדרש תנחומא²⁰:

כל מה שנטל הקב"ה מעכו"ם נתן לישראל: ארצות, כסף וזהב, שדות וכרמים, כדי שיתעסקו בתורה, והם לא עשו כן אלא: "ויטמאו אותם בדרכם ובעלילותם". ומה עשה להם הקב"ה?... "ויתשם מעל אדמתם", מהו ויתשם? תש חילם. היו זורעין ויגעין ואומות העולם באין ונטליון, שטא' "והיה אם זרע ישראל ועלה מדין ועמלק ובני קדם ועלו עליו".

12. ו', ח' ל'.

13. חבקוק ג', ז'.

14. דברים כ"ח, מ"ט-כ"א.

15. עזות היא תכונה המתאימה למדינים "ותעז יד מדין" (ו', ב').

16. שם ל"ב, ט"ו.

17. שם שם, כ"א.

18. סנהדרין ק"ה ע"א.

19. ענינו של כושן התבאר בסיפור עתניאל בן קנז, ר' הערה 11.

20. קדושים פ' י"א.

משבר הזהות

בנוסף לכפיות הטובה מתחולל בעם משבר זהות קשה. עם ישראל, בדומה לתקופת אליהו, "פוסח על שני הסעיפים". הוא עובד את הבעל ועם זאת מקיים את חגי ישראל, כמו שמביא רש"י בשם חז"ל²¹:

"אשר ספרו לנו אבותינו" - פסח היה, אמר לו: אמש הקרני אבא את ההלל, ושמעתיו שהיה אומר: "בצאת ישראל ממצרים".

מדברי חז"ל אנו רואים שעם ישראל שמר על מועדי התורה לצד עבודת הבעל. עם ישראל חסר זהות מבחינה דתית, אולם גם מבחינה לאומית. בניגוד לתקופת אחאב, שם איבד העם זהות דתית ודבק בזהותו הלאומית, בתקופת השופטים בכלל ובתקופת גדעון בפרט, היה עם ישראל חסר זהות לאומית, בדומה לתקופת המדבר, והתנהל כשבטים בודדים²².

העם איבד את אופיו וזהותו, ועל כך מגיעים מדין, עמלק ובני קדם. המדינים, שעוד בהיותם במדבר גרמו להתבוללות של עם ישראל, ואתם עמלק - "ראשית גויים" - הניגוד לעם ישראל, העם שקורא תיגר על מלכותו של הקב"ה בעולם. שני עמים אלו הינם העמים היחידים שמוזכר שלקב"ה יש איתם מלחמה: "מלחמה לה' בעמלק"²³, "לתת את נקמת ה' במדין"²⁴.

כאשר עם ישראל "ישב" בשיטים, וכביכול קבע שם את מושבו בשלווה, קפץ עליו רוגזו של מדין. וכעת, כאשר עם ישראל רוצה לישב בשלווה בארץ ישראל, לפני שמימש את יעודו²⁵, קופץ עליו שוב רוגזו של מדין.

חוסר הזהות הלאומי של מדין ואידיאולוגית ההתבוללות שלהם וחוסר הזהות הדתי של עמלק, חברו יחדיו על מנת ללמד את עם ישראל פרק בהלכות זהות. פרק מאלף בחיי העם שיסתיים בדרישה לאומית של העם מגדעון למלוך עליהם.

את דמותו של גדעון אנסה לנתח בשורות הבאות ובד בבד לעמוד על מצבו של עם ישראל בתקופה זו תוך כדי סיפור מאבקו עם המדינים.

וישמן ישורון ויבעטו

את סיפורו של גדעון חורז חוט של סמלים כלכליים²⁶: יבול הארץ - חובט חיטים - העלאת מנחה על הצור - מבחן במים - נס הגיזה והטל - חלום צליל השעורים - שברו של החלום - יקב זאב - "טוב עוללות אפרים מבציר אביעזר" - "תנו נא ככרות לחם לעם".

בעקבות תשועתה של דבורה, עם ישראל יושב בבטחה על אדמתו "תחת גפנו ותחת תאנתו", אך שוכח שעל גבי הבסיס הקיומי, קרי - הפרנסה, עליו לבנות בנין רוחני.

21. רש"י ו', י"ג.

22. כך מוכח משירת דבורה, ה', י"ד-י"ח.

23. שמות י"ז, ט"ז.

24. במדבר ל"א, ג'.

25. ועיין במאמרי "בימים ההם אין מלך בישראל" (שיר למעלות ב') שם הרחבתי בענין.

26. כך שמעתי מידידי חננאל רוזנברג.

העם עובד את הבעל²⁷, עבודת הבעל מבטאת יותר מכל את קדושת הטבע והיבול - עובדים לאלוהי הגשם שבוועל את האדמה, בעלה של האדמה. כל החיים מתמקדים בריאקציה שבין הגשם לאדמה דרך היבול (אשרה), ללא שום התרוממות רוחנית מעבר לכך.

המדיינים שולטים בארץ שבע שנים, בהם הופכות הארץ ויבולה הפקר לכל. הדבר מזכיר את מחזוריות שנת השמיטה, שגם בה מופקרת הארץ. בשמיטה מפקיר עם ישראל מרצונו את האדמה, על מנת להוציא מכלל מחשבה שעבודת האדמה היא התכלית, וכדי לאפשר לעם להתמקד בתכלית האמיתית - עבודת ה'. בזמן גדעון לא כך הוא הדבר. ישנו צורך שיבואו המדיינים ובלית ברירה תופקר הארץ, ועם ישראל יאלץ להתמקד בעבודת ה'²⁸. המדיינים למעשה מחזירים את עם ישראל לתקופת המדבר. בכל הפעמים בהם עם ישראל שוכח את מהותו ותכליתו העם חוזר למדבר: מדבר זה יכול להיות בתוך ארץ ישראל (בצורת, מדין), או בגלות ממש, שאינה מאפשרת חיים טבעיים תקינים. ובמדבר נעשה מחדש הביורור הרוחני של עם ישראל, ומתחדש הקשר הרוחני בינו לבין הקב"ה.

לצורך בירור רוחני ולאומי זה של זהות העם נצרך מנהיג בעל תכונות מאוד מיוחדות. האם אכן כזה הוא גדעון? על שאלה זו ננסה לענות בשורות הבאות.

מלאך ה' בעפרה

המלאך מתיישב דוקא תחת האלה. האלה נזכרת בעוד שני מקורות קדומים יותר. בספר בראשית²⁹, ערב כניסת משפחת יעקב לארץ, פותח יעקב בתוכחה לבני ביתו על אודות העבודה הזרה וכלי הניכר שברשותם, ובדרישה להיטהר מהם. את אלוהי הנכר הללו לוקח יעקב ומטמין תחת האלה בשכם.

יהושע לפני מותו³⁰, מוכיח גם הוא את העם על אודות פסלי הנכר והעבודה הזרה שבקרבים. יהושע כורת ברית עם העם, כותב את הדברים, ומקים אבן גדולה תחת האלה בשכם, לעדות על נאמנות העם לה'.

נראה שבחירתו של מלאך ה' לשבת תחת האלה, באה להזכיר את הברית והשבועה (אלה), שנשבעו עם ישראל לה'.

בעתיד, כאשר הנביא ישעיהו יוכיח את עם ישראל, הוא ישווה בין העם העוזב את ה' ל"אלה הנובלת"³¹, ולעומת זאת, לעתיד לבא, עם ישראל הנגאל יקרא - "איילי הצדק"³² (איילי=אלה³³).

27. כאשר נותץ גדעון את מזבח הבעל מסופר על אנשי עפרה "וידרשו ויבקשו ויאמרו..." (ו', ל"ט) וכו' - ביטויים המופיעים בציווי על המלחמה בעובדי ע"ז - "והוגד לך ושמת ודרשת היטב..." (דברים ל"ז, ד') האירוניה שבדברים ובביטויים הדומים שנותן הנביא בפיהם של אנשי עפרה מורים עד היכן מגיעה עבודת הבעל בקרב ישראל.

28. ויקרא כ"ו, ל"ב-ל"ה.

29. בראשית ל"ה, א'-ד'.

30. יהושע כ"ד, א'-כ"ו.

31. ישעיהו א', ל'.

32. ישעיהו ס"א, ג'.

33. פירוש זה למלה "אייל" מוכח מהקשר הפסוקים עי"ש.

”רובעל בדורו כמשה בדורו”³⁴

חז”ל דורשים בשמות רבה³⁵ :

בשעה שצועקים ישראל לפניו תבא להם תשועה, כך בסנה, שנאמר: ”הנה צעקת בני ישראל באה אליי, וכן בגדעון: ”ויבא מלאך... וירא אליו מלאך ה'... ויאמר לך בכחך זה והושעת את ישראל, וכן לעתיד לבא...”

המדרש מקביל בין גאולת מצרים לבין תשועת גדעון. חז”ל גם דורשים שאותו היום פסח היה³⁶.

ישנו קשר חזק מאוד בין גדעון למשה. מצב העם בשתי התקופות זהה בשפלותו, ובחוסר יכולתו להרים ראש. שני האישים הללו גילו, בניגוד גמור לתקופתם, אופי שונה שהתבטא באכפתיות ומעורבות במצב העם. משה היוצא אל אחיו ורואה בסבלותם מתקשה לעמוד מנגד, ולמרות הסכנה הנשקפת מהאויב המצרי הקרוב הוא מגיב באומץ. כמשה כן גדעון, ובניגוד להלך הרוח בעם המתקשה להגיב אפילו לדברי הנביא, יוצא גדעון בעזות מצח כלפי שמיא כדי להגן על העם.

הקשר למדין מהווה גם הוא תפקיד בהשוואה זו. משה מתחיל את שליחותו במדין³⁷ ומסיים אותה מול מדין - ”נקם נקמת בני ישראל מאת המדינים אחר תאסף אל עמך”³⁸, וכן גדעון מקבל את שליחותו לצורך מאבק במדין³⁹.

חז”ל אף הקבילו בין משה לגדעון באמרם:

ירובעל בדורו כמשה בדורו.

היליקוטי תורה' מבאר את מאמרם⁴⁰:

כי היה בו ניצוץ של משה וזה "לך בכחך".

וה"כסא לשלמה"⁴¹ מוסיף ואומר, שתפקידו של גדעון להשלים את המאבק במדין שבדומה למאבק בעמלק אף הוא לא בוצע בשלמות - ”ויאמר אליהם משה... החייתם כל נקבה”⁴².

הקשר בין משה לגדעון נראה ביתר בהירות על ידי התבוננות בהתגלות הראשונה שלהם⁴³, התגלות בה קיבלו את שליחותם:

34. ראש השנה ל"ה ע"ב.

35. שמות רבה ל"ב, ט'.

36. רש"י ו', ר"ג.

37. ר' שמות ב', ט"ו; שמות, ג', א'.

38. במדבר ל"א, ב'.

39. מאבקו של משה במדינים שנערך ממש לפני הכניסה לארץ מחזק את ההשערה שגם כאן המאבק במדין צריך היה לסיים שבע שנות מדבר של ישראל ולהוות מעין כניסה מחודשת לארץ ולהתחיל מאבק מחודש על ארץ ישראל - כך שמעתי מהרב וינר.

40. בזמן כתיבת המאמר נתקלתי במקור זה ואיני יודע היכן.

41. מובא ב'ילקוט מעם לועז' ספר שפטים עמוד פ'.

42. במדבר ל"א, ט"ו.

43. שמות ג', א-ד, ט'; שופטים, ו', י"א-כ"ד.

משה	גדעון
"ומשה היה רועה את צאן יתרו חותנו"	"וגדעון בנו חובט חיטים בגת"
"וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה"	"וישב תחת האלה אשר בעפרה", "וירא אליו מלאך ה'"
תיאור היסטורי	תיאור היסטורי
"...צעקת בני ישראל... מצרים לוחצים אותם"	"עתה נטשנו ה' ויתנו בכף מדין"
"...לך ואשלחך אל פרעה... והוצא את עמי..."	"לך בכוחך זה והושעת את ישראל... הלא שלחתיך"
"מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים"	"במה אושיע את ישראל הנה אלפי הדל במנשה ואנכי הצעיר בבית אבי"
"כי אהיה עימך", "וזה לך האות... תעבדון את האלקים על ההר הזה"	"כי אהיה עימך", "והכית את מדין כאיש אחד"
קבלת אות (נחש, צרעת)	קבלת אות ("ותעל האש מן הצור")

מהאמור לעיל עולה שאכן משימתם דומה. הם נדרשים להפיח אמונה בעם, לקבצו, ולהחזיר לך את לאומיותו האבודה⁴⁴.

תפקידם הוא אחד: לתת לעבדים ולמושפלים אמונה וזהות לאומית, אותה איבדו זה מכבר. נקודת הפתיחה בעיצוב הלאומיות היא ההכרה בהיותנו חלק ממשהו גדול וקדום. על מנת להנחיל לטירונים גאוות יחידה, מלמדים מורשת קרב ומספרים על קרבות בהם נלחמה היחידה, וכך גם נעשה כאן. ה' מלמד את משה את כל ההיסטוריה המפוארת של האבות, על מנת שינחיל זאת לעם ויפנים בהם את גאוות היחידה. זהו תפקידו של הציווי: "לך ואספת את זקני ישראל".

דבר זה עולה גם מדברי הכוזרי⁴⁵:

על ידיו נגלה להמון דבר התחבר האלוהות בהם, ונדע להם, כי יש להם אדון המנהיגם, גם כרצונו וגם כפי עבדם אותו או המרותם בו. נביא זה (משה), הוא אשר הסיר פני הלוט מעל העבר.

גדעון לעומת משה מודע אל ההיסטוריה. הוא יודע, וכמוהו גם האיש הנביא, שעם ישראל הוא ישות אחת שחיה לאורך מאות שנים. הנביא אומר לעם: "העליתי אתכם... ואוציא אתכם"⁴⁶. וכן גדעון: "ממצרים העלנו"⁴⁷, קרי, אותנו.

44. "הללו עובדי עבודה זרה והללו..." (מדרש תהלים מזמור ט"ו, ה').

45. מאמר ראשון, מ"ג.

46. ו', ה'.

47. ו', ג'.

כך מורים לנו חז"ל⁴⁸:

"בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים".

על פי תפיסתו של גדעון, גם דורו יצא ממצרים.

למול הפסוק הקשה בתחילת ספר שופטים: "ויקם דור חדש אחריהם אשר לא ידע את ה' ואת המעשה אשר עשה לישראל"⁴⁹, ניצב גדעון, שמכיר בסגולתו הפנימית והמשכיותו של העם. בשל תפיסה זו, גדעון הוא המתאים להנהיג את עם ישראל בשעה קשה זו, והוא זה שיחזיר להם את הלאומיות והאמונה.

פסח היה'

חז"ל לומדים מדברי גדעון, שגם בתקופה קשה זו לא עזב עם ישראל את מצוות התורה, ולמעשה פסח על שני הסעיפים, ממש כמו בתקופת אליהו. כך הביא רש"י בשם חז"ל⁵⁰:

אשר ספרו לנו אבותינו - פסח היה. אמר לו: אמש הקרני אבא את ההלל, ושמעתיו שהיה אומר: "בצאת ישראל ממצרים", יועתה נטשנו, אם צדיקים היו אבותינו, יעשה לנו בזכותם, ואם רשעים היו, כשם שעשה להם נפלאותיו חנם כן יעשה לנו, ויזיה כל נפלאותיו!!

כנגד טענות אלו הוא מקבל את התשובה: "לך בכחך זה...".

גדעון לא מסתפק בתשובה זו. הוא מעונין בהבטחה מפורשת שהתשועה תבוא בקלות, לכן הוא מהסס לקחת על עצמו את השליחות⁵¹:

בי ה', במה אושיע את ישראל? הנה אלפי הדל במנשה ואנכי הצעיר בבית אבי.

הטענות העולות מפסוק זה הינן קשות ביותר: מתוקף מה יושיע גדעון את ישראל? למה שמישהו יצטרף אליו? האם יש לו בשורה שונה בשבילם? על כך הוא מקבל את התשובה: "כי אהיה עמך...".

כמו במצרים, ממנה נושע עם ישראל למרות היותו שקוע במ"ט שערי טומאה, כך גם נגד מדין יתקיים "משכני אחרוך נרוצה". אך יש צורך בהוכחה, שעם ישראל לא שקוע מהותית בעבודת הבעל והוא מסוגל להתנתק ממנה. במצרים סימלו זאת על ידי לקיחת השה, וגדעון צריך לסמל זאת על ידי לקיחת הפר וניתוח המזבח.

למרות האמור לעיל, נראה שהתגלותו של המלאך לגדעון מבטאת עניין נוסף. בניגוד לדור מצרים, כעת נמצא העם בארץ ישראל, ולכן הבעיה כאן כפולה ומצריכה פתרון כפול. על הבעיה הראשונה - טמיעה בתרבות העמים ואבדן זהות, ופתרונה - מנהיג המכיר בסגולתה וייחודה של האומה - עמדנו לעיל. על הבעיה השנייה בה מצוי עם ישראל בתקופת גדעון נעמוד בשורות הבאות.

48. משנה פסחים, פ"י, מ"ה.

49. ב', י'.

50. רש"י ו', י"ג.

51. ו', ט"ו.

הברית

הבעיה השנייה, היא הברית שבין עם ישראל לקב"ה אודות כיבוש הארץ, אשר מבוטאת באלה תחתיה בתר המלאך לשבת.

הזכרנו לעיל, שבכניסת יעקב ויהושע לארץ, ישנה הינתקות מהאלילים, וכריתת ברית בין העם לקב"ה.

בתקופת דבורה, עם ישראל חווה את המלחמות הפלאיות ביותר בכל תקופת השופטים. הביטויים בשירתה של דבורה מקבילים למעמד הר סיני - "זה סיני מפני ה' ⁵²", אך כמו במעמד הר סיני עצמו (חטא העגל), גם כאן לא אחרה לבא נפילה. כך כותב הרב קוק בהתייחסותו לחטא העגל⁵³:

לולא חטא העגל היו האומות יושבות ארץ ישראל משלימות עם ישראל ומודות להם, כי שם ד' הנקרא עליהם היה מעורר בהן יראת הרוממות, ולא היתה שום שיטת מלחמה נוהגת, וההשפעה היתה הולכת בדרכי שלום כבימות המשיח. רק החטא גרם ונתאחר הדבר אלפי שנים, וכל מסבות העולם הן אחוזות זו בזו להביא את אור ד' בעולם, וחטא העגל ימחה לגמרי וממילא כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ד', והעולם יתקן באורח שלום ורגשי אהבה, ונעם ד' יוחש בכל לבב, לענג רוח ולעדן נשמה ולכל בהם תחיה נפש כל חי.

לאחר חטא העגל הוטלה על עם ישראל מגבלה של הסתר פנים. התכנית המקורית היתה, שעם ישראל יכנס לארץ והאומות ישלימו עימם⁵⁴:

וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עלך ויראו ממך.

אך כעת, לאחר החטא, הוטלו כמה מגבלות:

1. מלאך ילך לפני בני ישראל ולא הקב"ה. עד עתה מלאך ה' הלך כשליח של הקב"ה, אך כעת התפקיד הוא כמתווך בין ה' לעם, מצב של הסתר פנים.
2. כתוצאה מכך, האומות לא ישלימו עם ישראל אלא יאלצו להילחם.
3. הניצחון במלחמה תלוי בכך, שעם ישראל לא יכרות ברית לגויים, ורק אז "וראה כל העם אשר אתה בקרבו את מעשה ה' כי נורא הוא..."

המלה "פנים" שחוזרת על צורותיה השונות בפרשות העוסקות בקבלת התורה - משפטים וכי תשא - מבטאת את הסתר הפנים של הקב"ה. לא עוד קשר ישיר, אלא דרך מלאך ומסווה. הרוצה לדרוש את ה' צריך לצאת מחוץ למחנה. רק משה שלא היה בחטא העגל יכול לדבר עם ה' "פנים אל פנים".

ברית זו מתחדשת בידי המלאך. הביטויים הדומים, מלאך ה' שמתגלה אל גדעון, ה'צור', פחדו של גדעון על כך שראה מלאך ה' "פנים אל פנים" - כולם מקשרים פרשיה זו לחטא העגל ולפסוקים בפרשת משפטים⁵⁵:

הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך הדרך... לא תשתחוהו לאלוהיהם ולא תעבדם ולא תעשה כמעשיהם... שבו תשבר מצבותיהם ועבדתם את ה' אלוהיכם וברך את לחמך ואת

52. כך שמעתי מפי הרב מנשה וינר.

53. אורות המלחמה ד'.

54. דברים כ"ח, י'.

55. שמות כ"ג, כ"ב.

מימך... לא תהיה משכלה ועקרה... לא תכרות להם ולא להיהם ברית... פן יחטיאו אותך
לי...

כל האזהרות הכתובות כאן התקיימו בדורו של גדעון ולכך בא המלאך - לחדש את הברית
אודות כיבוש הארץ.

גדעון מעלה מנחה "איפת קמח מצות". רק לשם השוואה נעיר שאת המן ליקטו "עומר לאחד",
והעומר עשירית האיפה הוא". גדעון אפוא נותן למלאך כמות אוכל המספיקה לעשרה
אנשים⁵⁶, זוהי כמות אוכל אדירה בכל קנה מידה ובודאי בתנאי הדלות בהם נמצא עם ישראל
באותה תקופה⁵⁷.

ממש כבתקופת אליהו שם העם נותן את מנות המים האחרונות לה⁵⁸, כך נותן גדעון את מנות
האוכל האחרונות לה, ומבטא בכך מסירות גדולה ונכונות לחיבור מחודש של העם עם אלוהיו.
בסופה של פגישה זו גדעון בונה מזבח וקורא לו "ה' שלום" - שלום בין עם ישראל לה'.

הקרבת הפר וניתוח המזבח

ויהי בלילה ההוא ויאמר לו ה' קח את פר השור אשר לאביך ופר השני שבע שנים והרסת את
מזבח הבעל אשר לאביך ואת האשרה אשר עליו תכרות. ובנית מזבח לה' אלהיך על ראש
המעוז הזה במערכה ולקחת את הפר השני והעלית עולה בעצי האשרה אשר תכרות.⁵⁹

לאחר פגישתו עם המלאך, מקבל גדעון את הציווי להקרבת הפר והריסת מזבח הבעל.
הבעיה המרכזית בפסוקים אלה, איתה מנסים להתמודד הפרשנים, היא מדוע מצווה גדעון
לקחת שני פרים אך מקריב רק אחד מהם, וכן מהו "פר השני שבע שנים"?
הקרבת מבטא את השעבוד המוחלט לקב"ה על ידי עירוב הדומם (עצים), הצומח (נסכים), והחי
והעלתם לשמים על ידי האדם, העולם כולו משתעבד לקב"ה⁶⁰.

זה מה שמסמל קורבנו של גדעון - הארץ אינה עוד של הבעל אלא של הקב"ה. לכן דוקא את
"פר שבע שנים" - הפר שפוטם שבע שנים לעבודה זרה, שבע שנות שעבוד מדין⁶¹ - לוקח גדעון,
והשימוש הוא דוקא בעצי האשרה.

זהו תחילת התיקון של דור גדעון אך יחד איתו ניתן להבחין כבר בניצני הקלקול הראשונים⁶²:

56. על פי פירושו של יחזקאל קויפמן. ר' ספר שפטים מבואר בידי יחזקאל קויפמן, הוצאת קרית ספר
והחברה לחקר המקרא בישראל עמוד 161.

57. למצות והבשר תפקיד נוסף: הם חלק מהקדשת גדעון ככהן לה', בדומה להקדשתם של אהרן ובניו שגם
שם מופיעים הבשר, המצות והאש שמופיעה מאת ה', ועיין ויקרא ח' ו-י'.

58. כאשר ניגש אליהו להקריב את פרו, בעימות הגדול עם נביאי הבעל בכרמל (מלכים א', י"ח, כ"מ), הוא
עושה תעלה - "כבית סאתים זרע" ומבקש מהעם לשפך מים על המזבח והעולה. בהמשך מסופר שהמים
מלאו את התעלה - "וילכו המים סביב למזבח וגם את התעלה מלא מים". גודל התעלה, והעובדה
שהמים מלאו אותה, מורים על כך, שכמות המים שנשפכה על המזבח היתה אדירה. המסקנה
המתבקשת היא, שלאחר 3 שנות בצורת, בהן יבשו כל הנחלים מגלה העם מסירות נפש גדולה בנכונות
לתת את כמיות המים האחרונות לה'.

59. ו', כ"ה-כ"ו.

60. כך שמעתי מפי הרב תמיר כהן.

61. על פי רלב"ג ו', כ"ה.

62. ו', כ"ז.

ויהי כאשר ירא את בית אביו ואת אנשי העיר מעשות יומם ויעש ללה.

לאורך ההיסטוריה נדרשו מנהיגים לעשות מעשים חריגים ואף לסכן את חייהם ביציאתם נגד המוסכמה השגויה למען רווחתו האמיתית של העם. בערבות מואב בעת ההתערות עם בנות מדין נדרש מנהיג קנאי כדמות פנחס כדי "לזעזע" את העם, ואכן פנחס קנא לה' בריש גלי⁶³. כאשר עם ישראל היו שקועים בחטא העגל נדרש משה לעשות מעשה קנאות לעיני העם, ללא מורא כדי להוציא את העם ממצבו⁶⁴.

מנהיג נדרש לעיתים לגלות תעוזה ולצאת נגד אנשיו שלו כדי להחזירם לדרך הישר. כך עשו פנחס ומשה תוך סכנה גדולה לחייהם⁶⁵ וכך נהגו יהושע וכלב בחטא המרגלים⁶⁶:

ויאמרו כל העדה לרגום אתם באבנים.

גדעון לא נוהג כך. יותר משמקנא הוא לה' מקנא הוא לעם ישראל.

הטחת דבריו כלפי המלאך: "וכי יש ה' עימנו ולמה מצאתנו כל זאת" - מזכירה בחוצפתה את דבריו של אחאב לאליהו "האתה זה עוכר ישראל"⁶⁷ - שני עובדי עבודה זרה אשר בביתם מצויים כהני עבודה זרה תובעים את עלבונם של ישראל למול הקב"ה ואינם מבינים "למה מצאתנו כל זאת".

גדעון מבין שצריכה לבא חזרה אל ה', אך אינו תופס עד כמה. קלקולו מתחיל כבר בניתוץ מזבח הבעל: גדעון עושה את הדבר בלילה, מפתח לצאת נגד בני עירו.

תשובת יואש לאנשי עפרה "האתם תריבון לבעל" - בעייתית, הרי גם את המלחמה בעובדי העבודה זרה, אויבי ה', מצויים ישראל לעשות ללא קשר לתגובת ה'. אם כן, מדוע המלחמה באויבי הבעל אמורה להיעשות בדרך שונה?
מפרש המלבי"ם⁶⁸:

למה המתין כל הלילה והחרשו לו ואם היה יכולת ביזו היה ראוי שימית את גדעון עד הבוקר והרי גדעון חי, הרי אין לו יכולת.

כלומר, אם הבעל הוא אכן מה שאתם טוענים שהוא, גדעון כבר היה מת בלילה.

נראה שיואש בדבריו⁶⁹, בא להשלים את מה שלא עשה גדעון. בקרב אנשי עפרה יש קנאות גדולה לבעל, המתבטאת בכך שהם מקיימים במדויק את ציוויה של התורה כנגד עובדי

63. במדבר ל"ה, א'-ט'.

64. שמות ל"ב, ט"ו-ל'.

65. נזכיר רק את חור שנרצח על ידי העם המשולהבים בחטא העגל ואת הפעמים הרבות שזועק משה "עוד מעט וסקלונני".

66. במדבר י"ד, י'.

67. מלכים א' י"ח, י"ז.

68. מלבי"ם ו', ל"א, ד"ה: "יומת עד הבוקר".

69. דבריו של יואש מעלים תמיהה נוספת, הרי הוא עצמו היה מאמין בבעל, ודברים אלו לא עולים בקנה אחד עם אמונתו. ניתן לישוב תמיהה זו בשלוש דרכים והקורא יכריע ביניהם: 1. דברים אלו נאמרו שלא במודע על מנת להגן על גדעון. 2. יואש מעולם לא האמין בבעל וכל אמונתו לכאורה נבעה מרדיפת כבוד ומעמד בקרב אנשי עירו. 3. לאחר מעשהו של גדעון החלה לחלחל ביואש ההכרה שאין בבעל ממש. בנוסף נעיר שסיפור זה מזכיר מאוד את אגדת חז"ל בבראשית רבה (ל"ח, י"ג) אודות אברהם והפסילים והשיחה בין תרח לאברהם.

העבודה זרה. על אנשי עפרה נאמר "וידרשו ויבקשו ויאמרו..."⁷⁰ ועל המלחמה בעבודה זרה כתוב "והגד לך ושמעת ודרשת היטב"⁷¹. מקנאות זו של אנשי עפרה, ומקנאותם של משה, פנחס, יהושע וכלב - גדעון צריך היה ללמוד.

התורה מצווה עלינו לקיים משפט פומבי לעובדי עבודה זרה: "ויד כל העם באחרונה"⁷². אנשי עפרה דורשים משפט כזה לגדעון שלוחם נגד עבודת הבעל, ואת הפומביות הזו גדעון היה צריך לקיים - כמו אליהו בהר הכרמל, ולבצע את ציווי שחיטת הפר וניתוח המזבח באור היום לעיני כולם. לכן צווה לקחת שני פרים ולהקריב רק אחד. הפר השני הוא בשביל עובדי הבעל, בדיוק כמו אצל אליהו.

על גדעון היה לומר בפומבי, תוך כדי מעשה, את דבריו של יואש "אם אלהים הוא ירב בו". בצורה זו גדעון היה מבזה את הבעל לעיני כל, כמו אליהו, ואם היה עושה זאת יש לשער שהאש היתה יורדת מן השמים⁷³, כמו במעמד הר סיני, בחנוכת המשכן והמקדש, וכמו אצל אליהו - כאות לגלוי שכנתו של הקב"ה בקרב הארץ.

טענת יואש היתה מתבררת במלוא עוצמתה לולא יראתו של גדעון. בעקבות יראה זו הוא נקרא לדורות "ירובעל"⁷⁴, ומפרשים חז"ל "שעשה מריבה עם הבעל"⁷⁵, בניגוד לשם גדעון שפירושו: ישגדע את עבודת הבעל⁷⁶.

גדעון במעשהו זה מתחיל את ההינתקות מעבודת הבעל, אך בצורה חסרה ולכן גם תשועתו חסרה.

ישנה הקבלה בין הציווי על ניתוח המזבח והציווי על מלחמת מדין. בשני המקרים מופיע הביטוי - "ויהי בלילה ההוא"⁷⁷. יש כאן מידה כנגד מידה, כמו שמלחמת גדעון בבעל נערכה בלילה כך מלחמת מדין תיערך בלילה⁷⁸. כנגד היסוסיו של גדעון וניסיונותיו בגיזה מגיע "חששו" של הקב"ה "פן יתפאר עלי ישראל"⁷⁹. אם ישראל לא איתנים באמונתם, ישנו חשש שניצחון טבעי על מדין יביא לידי "כחי ועצם ידי", לכן המלחמה תהיה פלאית.

גדעון מפספס את ההזדמנות לערוך מלחמת קנאות כנגד הבעל ומדין גם יחד, ולהפוך מלחמה זו ממלחמת רווחה אזרחית למלחמת מהפכה דתית. את התעוזה שהוא מגלה בשדה הקרב, וכנגד אנשי סוכות ופנואל הקוראים תיגר על מנהיגותו⁸⁰, הוא נוטש במלחמתו כנגד הבעל והאשרה.

70. ו', כ"ט.

71. דברים י"ז, ד'.

72. שם שם, ז'.

73. יסודה של הקבלה זו בין פרי גדעון לפרי אליהו מצוי בדברים ששמעתי מפי הרב וינר.

74. כל האזכורים של גדעון לאחר מותו הם בשם ירובעל.

75. בניגוד למה שמפרשים הפסוקים עצמם "ירב בו הבעל" (ו', ל"ב).

76. גדיעה היא מן השורש בניגוד למריבה שעניינה התרסה זמנית בלבד. נראה שזהו הענין אותו ביקשו חז"ל להדגיש בדרשתם.

77. ו', כ"ה ; ז', ט'.

78. כמה אירוניה יש בדבריו של הקב"ה לגדעון "ואם ירא אתה לרדת" (ז', י') הקב"ה מזכיר לגדעון את הפחד הקודם שלו, בנייתו המזבח.

79. ז', ב'.

80. את ניתוח תגובותיו של גדעון כלפי אנשי סוכות ופנואל והשוואתם לתגובתו כלפי בני אפרים ניתן למצוא במאמרו של הר"י מדין "יפתח בדור" מגדים ו' ע"מ 28-32.

כִּמְשֵׁה בְּדוֹרוֹ אוֹ לֵאחֲבָב בְּדוֹרוֹ?

לצורך השלמת התמונה נחזור לתחילת העימות עם מדין - לדבריו של האיש הנביא. הנביא וגדעון רואים את המציאות בה נמצא עם ישראל בצורה הפוכה זה מזה. בעוד שגדעון מאשים את הסתר הפנים של ה', הנביא מאשים את עם ישראל⁸¹:

... ויאמר להם כה אמר ה' אלוקי ישראל אנוכי העליתי אתכם ממצרים ואוציא אתכם מבית עבדים. ואציל אתכם מיד מצרים ומיד כל לוחציכם ואגרש אותם מפניכם ואתנה לכם את ארצם. ואומרה לכם אני ה' אלוקיכם לא תיראו את אלהי האמורי אשר אתם יושבים בארצם ולא שמעתם בקולי.

חז"ל מזהים את הנביא עם פנחס⁸². פנחס מאופיין במידת הדין, בקנאות, וכך גם נראה מדבריו של הנביא לעם ישראל - אין פתרון אלא רק תוכחה: "ואמרה לכם... ולא שמעתם בקולי", נקודה. תוכחה ללא פתח לתיקון. לא מספיקה זעקה אלא חזרה שלימה בתשובה והינתקות מוחלטת מהאלילים ורק אחר כך תושעו.

מול הנביא ניצב גדעון שמגיב, ולמרות שעם ישראל לא בסדר, הוא מקנא לו כמו שראינו. קשה שלא להקביל בין שתי התפיסות הללו לבין הויכוח שניטש בין אליהו לאחאב⁸³. תקופת אחאב התאפיינה בשגשוג ופריחה כלכלית לצד ירידה רוחנית ודתית. מול אחאב ניצב אליהו שיסוגר את הברז' הכלכלי בציוויו על הבצורת, ויוצא בדרישה למאבק רוחני נגד הבעל. כתוצאה ממעשה זה של אליהו מידרדר מצבה של ממלכת ישראל עד לשפל חסר תקדים⁸⁴:
ויאמר אחאב אל עובדיהו לך בארץ אל כל מעיני המים ואל כל הנחלים אולי נמצא חציר ונחיה סוס ופרד ולא נכרית מהבהמה.

כאשר נפגשים אחאב ואליהו ניטש ביניהם הויכוח - בשל מי הרעה הזו?
אחאב טוען, שכיון שאליהו הוא זה שעצר את הגשמים, הוא "עוכר ישראל" ואליהו טוען שעבודת הבעל שהביא עמו אחאב היא זו שגרמה לכל הצרות⁸⁵:
לא עכרתי את ישראל כי אם אתה ובית אביך בעוזבכם את מצוות ה' ותלך אחרי הבעלים.

כנגד אליהו שמקנא לשם ה', ניצב אחאב שמקנא לעם ישראל. ואצלנו - כנגד האיש הנביא שמקנא לה' ניצב גדעון שמקנא לישראל.

אין בכוננתנו להשוות את גדעון לאחאב. השוואה כזו תעשה עם גדעון עוול, שכן גדעון נלחם בבעל, ובתקופת שלטונו לא עבדו ישראל את הבעל. אך קשה להתעלם מהתחושה, שגדעון לא נלחם בבעל לשם ה', אלא מפני שידע שרק כך יוכל לשפר את מצבו של עם ישראל. ובזה הוא

81. ו', ח"י'.

82. סדר עולם פרק ב'. ועיין גם רש"י ורד"ק פרק ו', ח'.

83. חז"ל מזהים את פנחס עם אליהו ועיין רלב"ג מ"א י"ז.

84. מלכים א' י"ח, ה'.

85. מלכים א' י"ח, י"ח.

אכן דומה לאחאב שהציב את העם במרכז עשייתו, ולצורך רווחת העם כרת את הברית עם ממלכת צידון⁸⁶.

סיפורו של גדעון פותח את חלקו השני של ספר שופטים, המאופיין בשלטונם של שלשת "קלי עולם" - גדעון, יפתח ושמשון⁸⁷. מבין השיטין מתחוויר לנו משבר ההנהגה הגדול בו נתון עם ישראל, המתבטא בקביעתו של הספר: "בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה"⁸⁸, ומסתיים בתפילתה של חנה: "...ה' ידן אפסי ארץ ויתן עז למלכו וירם קרן משיחו"⁸⁹.

86. גם אמירתו של גדעון לעם: "...ה' ימשול בכם", נראית חיוורת בהשוואה לדבריו של שמואל באותו ענין, ולתוכחה הגדולה שהוכיח את ישראל על כך (ח', ד' כ"ב; י"ב, ו' כ"ה). גדעון מנסה לרקוד על שתי החתונות. הוא מסרב להיות מלך אך נוהג בגנוני מלכות והדבר היה בעוכריו לאחר מותו, בדמות מאבק השלטון האכזרי של אבימלך, שגרם לחיסולה הכמעט מוחלט של משפחת גדעון (ט', א'-ו). גדולתו של גדעון היא בכך שהוא יודע שאינו מתאים למלוכה. חז"ל במסכת סנהדרין מורים לנו מהו היחס בין קנאות להנהגה: "זירא פנחס בן אלעזר" - מה ראה? אמר רב: ראה מעשה ונזכר הלכה. אמר לו: אחי אבי אבא לא כך לימדתני בדרתך מהר סיני הבעל את כותית קנאין פוגעין בו? אמר לו קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוונקא" (סנהדרין פ"ב ע"א). מדברי רב ניתן ללמוד שדווקא פנחס היה צריך לקנאות ולא משה. פנחס הוא זה שהקנאות בטבעו, בניגוד למשה המנהיג - ומכאן שקנאות אינה תכונה מנהיגותית. (כך אולי ניתן להבין מדוע דווקא שמואל הקטן, ולא רבן גמליאל, המנהיג, תיקן את ברכת "למלשינים" - ואכמ"ל) - כך העירני דוד ויגור. קנאות המנהיג יכולה לבא כמעשה חד פעמי אך לא כתפיסת עולם. חז"ל מורים לנו שאצל פנחס היתה זו תפיסת עולם. במהלך ספר שפטים אנו מוצאים מלאך או נביא שמוכיח את ישראל על מצבם (ב', א'-ה'; ו', ח'-י'; י', י"א-ט"ז) וחז"ל מזהים אותו עם פנחס (על פי סדר עולם ב'). זיהוי זה מורה על כך שתפקידו של פנחס לאורך תקופת השפטים הוא כ'מוכיח בשער'. תפקיד העולה בקנה אחד עם הגדרתו כקנאי לה'. כשם שקנאות לה' (פנחס), אינה עולה בקנה אחד עם ההנהגה והמלכות, כך גם קנאות לעם ישראל (גדעון).

87. עיין ר"ה כ"ה ע"ב.

88. כ"א, כ"ה.

89. שמואל א' ב', י'.